

ИУМОУ ХАТЫР УЗАҚӘЦАР, ИУМАМГЫ УОУЕИТ!

Апсуаа хатрадициясы мысраа (египетаа) инарывакэыло ихаман зымехак тбааз ацсратэ культура. Зегь реиха ибзианы иахдыруз ацсра иадхэалаз ацас, ақьабз - уигьы ххашпуа халагесит иахьа. Икалоит уи ххароу итрадициатэу хфи-лософия, хдин, ххымсацгаратэ культура ишақэ-нагоу иахьытцаам азы акэзар. Хабацэа зықэ-ныкэоз иоымыз хапқарақэа уажэшьта ақьаад ахь ииаганы, ионы асар ирақталароуп. Хкультура атоурых хцарануртақэа реы хахыслароуп.

Апсуаа стикет, ахымсацгаратэ культура ибзианы излазоу ауабы дахьыказаалакь, иаххэап, Англия ахкэажэ ддыдылкылома, мамзаргы адиломатиатэ школ далгазшэа жэлэрбжыратэи апрокол инакэыршэаны ихы моацигоит рхэо дкалоит.

Зегьы хьаас ихамоуп, сицазгэахтоит хетикет алакэра: ххымсацгашьатэ, хцэажэаратэ, хтэашьа-хгылашья, хаихацгылар, ахатыр сикэпара.

Аха баша апстазаарае (iáúââíîâÿ, áúðîââÿ) гхак ухьзаргы, иуриашар калоит атамзаара ала, лафла. Даса усуп ариуалтэ стикет аилагара. Ацас, ақьабз аилагара зегьы ирсицэоу усуп, уи ишақэнагоу имоацумгар ипсызгы инарцэымсае, ибзоу ианхазгы ирцырхагахар калоит хэа ицхьазан. Апсуаа хсы инхаз руал хадақэа ирсиуан ипсыз икэ-ипас анагара.

Апсуаа хаазаратэ традициясы ахэычы 12-14 шыкэса ихыцаанза ахымсацгашьатэ стикет иадхэалаз зегьы идырцон, илараазон. Аихабацэа ишырхэо ала, 20 шыкэса ихыцаанза арцыс аибашьра дыргаргы калон, диатымзар - цхэысгы заа дизааргар калон, аха апэгьа-абзияе днаргомызт. Еилсимгарц. Ускан, Чагэаа Акаки ихэашьала, ажьабагькэа реицш рылакэа пагьгьза иухагыломызт, рхы иаасуа, бжыла урпэуар акэын, уи мариамызт. Иаха-иаха имацхэит ажэытэ цасла апсы ипэуара зылоу ауаа. Хатрадициясы иказ ахэжэара, амыткэма, азар, ауоу, рхы иаасуа апэуара, азгы апэыцпра, ахцэы апкара урт зегьы цакык цакык рыман, аамта акы агнархэит, акы ацнацсэит, аха уи зегьы хазрылацэажэом абра.

***

Апсраеы армен аргьен.

Ипсыз ауабы ипсы атыц алада, амраташэара аууп. Амраташэарахь ипсы цоит, амра иацташэоит хэа ицхьазоуп. Убри азоуп амраташэарахь ихы рханы дзыксарцо, анышэ дзарто. Амра анташэалагь ипэуазом. Амра ташэарахь игылоуп издышшылараны икоу ацбабацэа. Апсы ихагылара зыкэнагоу ахэса ихы акынтэ сихабыла сицбыла игылоуп, азэызапэык ианшыцэа ирсиуаз кэрала зегьы дреицбызаргы ишыпаны акныцэка ддыргыломызт, апыжэара лыман ахалал тирангы.

Апсэуара иаиуа ахацэа иахьа изатэоумшьяша, зыуабыбжара инсихьоу ауаа рхы ахьыргарагы рзымдыруа, арыгьарахь акэу арымарахь акэу иахьыгьэжэуа рзымдыруа ибалыбато апсы ианихахо ыкоуп.

Арымарахь, арымарахь аууп иахьыгьэжэу! Ара апсра рзыкэлит, зегьы арымарахь мраташэарахь ахы хазароуп. Арыгьарахь - пстазаароуп! Уи аууп апсуаа ражэа изалоу, апсразы икэыз данбзиахалакь, "арыгьарахь дгьэжэит (дхынхэит)" зырхэо.

***

Анапы ашьтахь акра. (Кинесика асы "авторитарнаиа поза" хэа изышьтоу)

Ус казцо ахылацшэы, ашкол адиректор, абахта аихабы роуп хэа ицхьазоуп.

Убри азыхэан аихабы исацхьа анапкэа ашьтахь акра цшзам, анапы ашьыба атакра сицш, иуабышэам, иаазарам, иапсуарам хэа ицхьазоуп. Хдиаспора ахымсацгаратэ культура, апсуара ибзиазаны издыруа, игэашэт - уи абыза зынза рхы иатэаршьом.

Апсы ус ихагылара зынзагы икалазом. Иахьа асар уи шамахамзар имоданы ирызцэырцит, рнапкэа ахьыргара рзымдыруа иахьыкэахаз азы.

***

Аеилахэара.

Хдиаспора реы аума, иаххэап, иара ускак атрадициякэа змам америкаа реы аума апсраеы

ишабалагь ресилахэаны, рмагьрақэа ськэыцэаа инеизом. Ахаца изгы кьаезапэы аеиара цхашьароуп хэа ирыцхьазон хажэлар. Даса ганкахьала - иахыркьаны апшэы аныкэгара иашамызт (игэашэт - уи баша шэпатэзам, уи ныкэгатэуп). апэгьара ахы кэнашьон, насгы «апсра усилазхара, иусилахаусит» рхэоит. Изыкэнагоугьы, изыкэнагамгы, ианатахымгы айкэапэа иаха апыжэара агоит апсуаа хапстазаарае, ишбзиам зегьы ишеилыркауагы. Анкьа апсра иакэшэаз, изыкэнагазгы, ирцырхагоуп хэа аныкэгара азин зрымтозгы ыкан, абжеихан кэакэасса иказ акэын шамахамзар иршэырцоз. Апшэы зларшэырхуаз хэагы акы ыкан...

***

Иахьа зегь ирехуа проблемехэит хапсреи хабзарей ахьахцэеилахэаз.

Урт силыхтэуп, сидыгатэуп. Ажэлар ргэы иалан ирхэоит хапсрақэа чарахэит, крьфарахэит хэа, уи моу сибаныхэангы иржэуа иалагахэит уа. Ажэытэ, ишдыру сицш, ацацшыра иангылози харантэза иааз цьоуыкы быстак, мгьал хьшэашэак, цсымышьтыгак инадмырцхауазар, акрьфара ыказамызт (уи апсы ихэартазам). Уигьы агэылацэа иааргаз акэын, апсра иакэшэаз рьоны амца сикэырцазомызт.

Ачыс рацэа, хкыла иахьыкарцоз апсхэура асы акэын (апсы ихэы аура). Уи иазкыз аишэа иара апсала итэаны акэын цшыба-хэба ныхэаса шырхэоз.

Хара иахьа апстазаара аизхара иазку хцарақэа реы "Анцэа улцха", "сибагаз рзы..." хтэаны аныхэасакэа рхэара халагесит, нас хашнэиуа ихтэалангы иахжэуа халагахэит. Уи ачарагэыргара, аныхэа аилагара аууп иапанакуаз, апшэма изы ибзиазамызт. Ус казцо изы ажэытэ "азэ изхара анижэ ипсэа игэалашэсит" хэа изырхэон.

Арахь апсрақэа реы хгыланы апэца хкуеит хэа халагесит - аибашьра итахаз цсам хэа апанакуа. Сатамыз, азэы игэы иалсыр стахым, апсуа жэытэ-натэ аахыс ипстазаара зегьы сибашьразамзи, шыауразамзи? Абцьярда иныкэимгоз ицэаматэагы сибашьыга матэан, азэижэтэи апшэышыкэсазы мацара, зегьы ианреицаха 50 шыкэса даакэымцзакэа, цшшыарада деибашьуан, аблокадагы дтагылан. Хара шыкэсык хайбашьын, изыкэнагамгы - иансйбашьтэыз ирывамгылаз, акы аларжэуеит хэа иаеуп. Аибашьрае итахаз хьыцэа рыдунэи рыцсахит, цьанат гылартас иримоуп, рыхьыз камшэароуп, иаххэалароуп, есиуа ирыциуазароуп, иахгэалахаршэалароуп, аха - ианақэнагоу, иахьақэнагоу, ишақэнагоу, ишабалакь акэымкэа.

Ажэакала, иахьа зегьы убас иахцэеилахэсит, хабацэа рабдуцэа азэы даахатхыгэлар, изеилкаазом цроу бзароу хазсеизаз аус.

Ишақэнагоу ала апсраеы апэуацэа ихэхэо инеиуаз рыбжы ада (уигьы амра ташэаанза) сгырт ажэлар ршыкыбжэ уахэазомызт. Мшыбзиа, хэлыбзиагы ыкамызт, рыбжы ныпакны исйбамбац аиуацэа аазцауан "шэышцакақэоу, шэсибгоума?" - "хакагэышьоуп, хар хамам" хэа.

Издышшылозгы рыбжы мырдуцэакэа, "сгэы иалсит", мамзаргы агэакьа, аихабы "сысра убандаз" ихэар калон, апшэмагы "угэы иалсша Анцэа уакэимыршэааит" хэа атак ныкаицон. Иансйцырцаузгы апшэма "иухазырштша Анцэа уакэимыршэааит" хэа наиархэон.

Иахьа апсраеы уаха иахзаанымкылаз хакрьфарақэа рымпала, ажэра хтакны иантэалагь изымгылақэои амапуцэси хшыкыбжэ уаргылом. Апсра ззаиз рзы зегьы тынчуп, цшыалоуп, айлыргафгы ибжы тигацэом. Ачара акноуп абжыкэа ахьырацэаз, уа зегьы ирласны икарцэит. Хгэыргьагарақэа агэыргьара ацынхэрас ачара=акрьфара мацара азынхазшэа икалэит, акэашара апшэахэара анмачха, харантэ иаапшуа иаразнак изымдырыргы калоит, ауаа ззеизаз, гэыргьароу цроу - убраанзагь хнанаган хэкоуп.

***

Икоуп зынза хара апсуаа, кавказаа хапсратэ культура иатэзамкэа иаланагалаз:

Аурыс ар реынтэ ихауз (уртгы цьарантэ иааргесит) - анышэынтраеы ахысра. Хара зкышыкэсакэа зхыцуа хапсратэ культура инакэыршэаны апэуацэа апсы ианихагылоз рабцьяр иткэоз (атапанча) рымазар, ирымгыхны аишэа икэцаны, ма алабашьае икнаханы инеиуан. Апсуаа реы апсы еыц дахьымаз шыкэсык иадамхаргы ицаанза ихысзомызт, ишэарыцэомызт, агэылацэагы ажырае ахныхэараз инеиуазаргы, ишапыз еицш ихысзомызт. Шыкэсыкынза абаф иахылацшуа апсы ахысбжы иаршэоит хэа ирыцхьазэит апсуаа.

Даса модакгы асовет система акынтэ иаагесит хакалакькэа реы. Ачара аены атаца аибашьраеы итахаз рнышэынтрахы лнагара. Апсуаа реы шамахамзар уск азы запэык акэын ачара аан уахь ианнеиуаз. Иаххэап, цхэыс даазгоз ахаца рацхьатэи ипхэыс дыцсхьазар, атаца еыц данааргоз аламталаз, данхэазаргы ма дасэзы иааиггоу цхэыс днеины рацхьатэи атаца лнышэынтра агэы гэыгэымк ала азы ыкэыптэон, "лгэы амца ыкэлоит" хэа ицхьазаны. Атаца лакэзар, апсэа ирызкыз "Адэныкэа" хэа дымныхэакэа, апсэа лпырхагахэит хэа ицхьазан.

Убас апсраеы апэткэа анагара иалагесити ирацэаны ипуам. Уаанза апхэыс амаша (ицказ анышэ) дтадырцшэомызт, аха иахьа акуба апхьа, апсы иапхьа атыцхацэа - асабицэа ззухэаша апэт дыркны иахьахашьтуа абанзаипоу?

Ажэа шэасыршыуам, азцаарақэа рацэоуп. Егьа ус иказаргы, ххы иацьяхьшэаратэ хэкоуп, абрыскак зыкэыла ауаа ахьааиуа, иахьагы аихабы/аицбы, ахаца/апхэыс досу итыц идыруа хахьыкоу; ус измоу ажэларкэа рацэазам. Ажэакала, хриуалкэа рцакы, изыкыз хгэалахаршэар, хетикет аныкэгарагы иаха иахьымариахэит хэа сгэы иаанагоит. Апсуаа рхэашья: иумоу хатыр узақэар, иумамгы уоуеит!

Марина Барцыц

Апсуатцааратэ институт аналукатэ усзуэ

